

Θανάσης Μπέτας, “Δυνατότητες προσέγγισης της βιομηχανικής κληρονομιάς του κλάδου της καπνοβιομηχανίας μέσα από το αρχείο Ματσάγγου”. Εργαστήρια Βιομηχανικής Κληρονομιάς, Αθήνα, 29/3/2012.

Η παρούσα ανακοίνωση αναπτύσσεται σε δυο βασικά μέρη. Αρχικά, θα γίνει μια σύντομη αναφορά στην ιστορία της επιχείρησης και θα παρουσιαστεί σε αδρές γραμμές εκείνο το τμήμα του αρχείου της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου, που αποτελεί ένα σημαντικό αντικείμενο έρευνας της διδακτορικής μου διατριβής. Επιλέγοντας στη συνέχεια ως παραδείγματα ανάλυσης ορισμένα τεκμήρια του αρχείου, και πιο συγκεκριμένα τις τεχνικές εκθέσεις και τους μισθολογικούς καταλόγους, θα επιδιώξουμε να «ανασυγκροτήσουμε» την εργασιακή διαδικασία στη βολιώτικη καπνοβιομηχανία κατά τη μεταπολεμική περίοδο.

Ιστορία της Επιχείρησης

Ιδρυτής της επιχείρησης ήταν ο Νικόλαος Ματσάγγος από το Κατωχώρι Πηλίου. Αυτός ασχολούμενος μέχρι το 1889 αποκλειστικά με το καπνεμπόριο, επέκτεινε τις δραστηριότητες του από το 1890 και στη βιομηχανία του καπνού ή πιο σωστά για εκείνη την εποχή στη βιοτεχνία του καπνού και στη σιγαροποιία.

Το 1910 ο Ματσάγγος εισήγαγε την πρώτη καπνοκοπτική μηχανή αγγλικής μάρκας “Leng” μικρής αποδόσεως και από τις πρώτες που είχαν κατασκευαστεί. Το 1918 μετά το τέλος του Α΄ Π. Π., αφού εκπλήρωσαν τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις οι δυο γιοι του Ματσάγγου, Ιωάννης και Κωνσταντίνος, ο πατέρας τους ανέθεσε τη διεύθυνση των εργασιών της επιχείρησης. Έτσι, ιδρύθηκε Ετερόρυθμος Εταιρεία, της οποίας ομόρρυθμα μέλη ήταν οι Ιωάννης και Κωνσταντίνος Ματσάγγος και ετερόρυθμο μέλος ο πατέρας τους Νικόλαος. Το 1918 η κατανάλωση των τσιγάρων της εταιρίας ήταν 3.000 χιλιόγραμμα. Οι Ιωάννης και Κωνσταντίνος Ματσάγγου έλαβαν ως πρώτη απόφαση να πάψουν να ασχολούνται με το καπνεμπόριο και να ασχοληθούν αποκλειστικά με τη βιομηχανία του καπνού, έχοντας ως συνεργάτη τους τον νεοπροσληθέντα τότε Δημοσθένη Γατζόπουλο. Οι εργασίες της εταιρίας άρχισαν να αναπτύσσονται και για το λόγο αυτό αγοράστηκε και άλλη καπνοκοπτική μηχανή ίδιας με την προηγούμενη μάρκα (Leng), μεγαλύτερης όμως παραγωγικής ικανότητας, καθώς επίσης και μια μηχανή κατασκευής σωλήνων σιγαρόχαρτου, οι οποίοι μέχρι τότε ήταν χειροποίητοι. Το 1919 η ετήσια κατανάλωση των τσιγάρων Ματσάγγου ανήλθε στις 10.000 χιλιόγραμμα. Ένα χρόνο αργότερα, το 1920 παραγγέλθηκε η πρώτη σιγαροποιητική μηχανή μάρκας “Standad”, αμερικανικής κατασκευής και στη συνέχεια, επειδή η κατανάλωση αυξανόταν διαρκώς αγοράστηκαν άλλες τρεις σιγαροποιητικές μηχανές της ίδιας εταιρίας με την πρώτη. Το 1925 η κατανάλωση έφτασε στις 30.000 χιλιόγραμμα μηνιαίως και για να αντιμετωπιστεί αυτή η προβλεπόμενη μεγάλη αύξηση παραγγέλθηκαν τρεις νέες καπνοκοπτικές μηχανές ίδιας εταιρίας με τις πρώτες και τρεις σιγαροποιητικές μηχανές γερμανικής κατασκευής μάρκας “Universal-Maschine”. Το 1926 ο Νικόλαος Ματσάγγος απεβίωσε και η εταιρία γίνεται “Ομόρρυθμος” με μέλη τους Ιωάννη και Κωνσταντίνο Ματσάγγο. Η ολοένα αυξανόμενη κατανάλωση των προϊόντων της εταιρίας «αντιμετωπίστηκε» με την επέκταση του μηχανολογικού της εξοπλισμού. Το 1927 αγοράστηκαν οι κυτιοποιητικές εγκαταστάσεις του κυτιοποιείου Τραστα του

Βόλου και το 1935 οι λιθογραφικές εγκαταστάσεις Τράστα. Αυτή την περίοδο η κατανάλωση έφτανε στις 60.000 χιλιόγραμμα μηνιαίως.

Η κατανάλωση αυξανόταν σταθερά μέχρι και το 1940 και για να «εξυπηρετηθεί» συμπληρωνόταν σε τακτά διαστήματα ο μηχανολογικός εξοπλισμός του εργοστασίου. Το 1938 ανατέθηκε στον Δημοσθένη Γατζόπουλο η Γενική Διεύθυνση της Καπνοβιομηχανίας. Το 1940 η κατανάλωση σιγαρέτων Ματσάγγου ανήλθε στα 130.000 χιλιόγραμμα μηνιαίως και η βολιώτικη καπνοβιομηχανία κατείχε τη δεύτερη θέση στην παραγωγή τσιγάρων της χώρας πίσω από την καπνοβιομηχανία του Παπαστράτου. Το 1940 πέθανε ο Ιωάννης Ματσάγγος και η επιχείρηση παρέμεινε υπό τη μορφή της Ομόρρυθμης Εταιρίας. Από το 1940 έως το 1952 παρά τον θάνατο και των δυο υιών του Ι. Ματσάγγου η καπνοβιομηχανία συνεχίζει τη λειτουργία της με διευθυντή τον Δ. Γατζόπουλο. Από το 1953 όμως αρχίζουν τα προβλήματα για την καπνοβιομηχανία. Οι σεισμοί του 1954 χειροτερεύουν την κατάσταση με αποτέλεσμα την αναγκαστική διαχείριση το Φεβρουάριο του 1957. Δύο μήνες αργότερα τον Μάρτιο του 1957 το κράτος αποφάσισε να θέσει την καπνοβιομηχανία «Αφοι Ματσάγγου» υπό αναγκαστική διαχείριση.

Την 1^η Οκτωβρίου 1960 η Καπνοβιομηχανία Ματσάγγου μισθώθηκε για μια τριετία, δηλαδή μέχρι τις 30 Σεπτεμβρίου 1963 στη Συνεταιριστική Ένωση Καπνοπαραγωγών Ελλάδος «Σ.Ε.Κ.Ε.» Α.Ε.. Στις 19 Μαΐου του ίδιου έτους η καπνοβιομηχανία τέθηκε σε πλειστηριασμό από τον ειδικό διαχειριστή με τιμή εκκίνησης 30.000.000 δρχ.. Καθώς δεν βρέθηκε κανείς ενδιαφερόμενος να αγοράσει την επιχείρηση προσφέρθηκε από τον εκπρόσωπο του Δημοσίου το ποσό των 30.000.000 δρχ. και έτσι η επιχείρηση περιήλθε στην κυριότητα του Δημοσίου.

Αφού έληξε η τριετής μίσθωση ανέλαβε από τις 7 Οκτωβρίου 1963 την εκμετάλλευση της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου Κοινοπραξία που συστάθηκε μεταξύ του Δημοσίου, της Αγροτικής Τράπεζας Ελλάδας και της Σ.Ε.Κ.Ε.. Αυτή η Κοινοπραξία διατηρήθηκε μέχρι της 30 Απριλίου 1964, όταν αποχώρησε από αυτή η Σ.Ε.Κ.Ε.. Έτσι, από την 1^η Μαΐου 1964 η καπνοβιομηχανία λειτούργησε με την επωνυμία «Ελληνικόν Δημόσιον - πρωην καπνοβιομηχανία Αφοι Ματσάγγου» μέχρι το 1965 όταν το εργοστάσιο περιήλθε στην ΕΤΒΑ (Ελληνική Τράπεζα Βιομηχανικής Ανάπτυξης). Τελικά το 1970 η καπνοβιομηχανία Ματσάγγου τέθηκε υπό αναγκαστική διαχείριση και έπειτα από δύο χρόνια σταμάτησε οριστικά τη λειτουργία της.

Το αρχείο της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου

Το αρχείο μιας βιομηχανικής επιχείρησης προσφέρει τη δυνατότητα να εξεταστούν μια σειρά ζητημάτων, όπως η ιστορία της επιχείρησης, οι επιχειρηματικές στρατηγικές της σε συνάρτηση με τη συνολική εικόνα του κλάδου στην οποία ανήκει, οι σχέσεις της επιχείρησης με πιστωτικούς οργανισμούς και τράπεζες, κ.α. Έτσι, μπορεί να παρακολουθήσει κανείς την εξέλιξη μιας βιομηχανικής επιχείρησης και κατ' επέκταση να προσεγγίσει τον κλάδο στον οποίο ανήκει η ίδια. Θα μπορούσε δηλαδή -λαμβάνοντας υπόψη ελλείψεις και αδυναμίες- η μελέτη μιας βιομηχανικής μονάδας να αποτελέσει το «παράδειγμα» με βάση το οποίο θα μπορούσαν να τεθούν ζητήματα, που αφορούν στο γενικότερο κλάδο. Παράλληλα, το αρχείο μιας βιομηχανίας δίνει τη δυνατότητα στην ιστορική έρευνα να θέσει στο επίκεντρο, να αξιολογήσει και να αναδείξει όψεις της εργασίας, την εργασιακή διαδικασία και τον καταμερισμό της εργασίας στους χώρους της παραγωγής. Πιο συγκεκριμένα, προσφέρεται η ευκαιρία να θέσουμε μερικά από τα παρακάτω ερωτήματα: ποιες επιμέρους εργασίες γίνονταν στη επιχείρηση, με ποιο τρόπο και από ποιους; Εξαιτίας ποιών παραγόντων και από ποιους ρυθμιζόνταν και καθορίζονταν οι εργασιακές

σχέσεις στο χώρο παραγωγής, ο καταμερισμός της εργασίας, οι ειδικότητες, οι αμοιβές και η τυχόν ανέλιξη των εργατών και των εργατριών, το κύρος και οι σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνονταν στο χώρο εργασίας;

Το αρχείο της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου εντοπίστηκε στο υπόγειο του κτηριακού συγκροτήματος της επιχείρησης. Το μεγαλύτερο τμήμα του βρίσκεται σε άριστη κατάσταση, κυρίως οι σειρές και τα τεκμήρια που τοποθετούνται χρονολογικά μετά το 1950. Ένα σημαντικό μέρος του αρχείου έχει μεταφερθεί και βρίσκεται ταξινομημένο σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο στην κεντρική βιβλιοθήκη του πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Ωστόσο, η μεταφορά, η καταγραφή και η ταξινόμηση του αρχειακού υλικού συνεχίζεται και περιμένουμε με εξαιρετικό ενδιαφέρον τα νέα στοιχεία που θα προκύψουν. Το αρχειακό υλικό αφορά στην περίοδο 1930-1972, περίοδο δηλαδή όπου λειτούργησε η επιχείρηση. Με ικανοποιητική πληρότητα καλύπτεται η μεταπολεμική περίοδος και κυρίως η περίοδος από το 1950 έως το 1972. Σε πολύ πιο περιορισμένο αριθμό και πιο ακανόνιστα εμφανίζονται τα τεκμήρια που αφορούν στην περίοδο του Μεσοπολέμου. Στο τμήμα του υλικού του αρχείου που αφορά στο προσωπικό περιλαμβάνονται:

- 1) Μισθολογικοί Κατάλογοι.
- 2) Καταστάσεις Εισφορών υπέρ ΙΚΑ ανά τμήμα.
- 3) Βιβλία Υπερωριών Υπαλλήλων.
- 4) Καταστάσεις Προσωπικού.
- 5) Δελτία Μητρώου Προσωπικού.
- 6) Πρακτικά διοικητικού συμβουλίου.
- 7) Τεχνικές εκθέσεις.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο λοιπόν στη συνέχεια θα παρουσιάσω δύο κατηγορίες τεκμηρίων του αρχείου Ματσάγγου ως παράδειγμα και υπόθεση εργασίας, προκειμένου να αναδειχθεί η πολύπλευρη σημασία των αρχείων των βιομηχανικών επιχειρήσεων για την προσέγγιση ζητημάτων που αφορούν στο πεδίο της ιστορίας της εργασίας αλλά και στο γενικότερο πεδίο της κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας. Πρόκειται για τις εκθέσεις των τεχνικών διευθυντών της επιχείρησης και τις συνθέσεις του προσωπικού ανά τμήμα που παρουσιάζονται στους μισθολογικούς καταλόγους. Οι πρώτες μας δίνουν την ευκαιρία να ιχνηλατήσουμε ορισμένες όψεις του κλάδου της ελληνικής καπνοβιομηχανίας που σχετίζονται με τον τεχνολογικό εξοπλισμό και το επίπεδο εκμηχάνισης ενώ οι τελευταίες μας επιτρέπουν να σκιαγραφήσουμε και ως ένα βαθμό να ανασυγκροτήσουμε την εργασιακή διαδικασία στην καπνοβιομηχανία Ματσάγγου κατά τη μεταπολεμική περίοδο.

Έτσι, ορισμένα ερωτήματα που θα μας απασχολήσουν παρακάτω αφορούν στη σχέση μεταξύ τεχνολογίας και εργασιακής διαδικασίας. Ποιο ήταν το επίπεδο εκμηχάνισης της βολιώτικης καπνοβιομηχανίας κατά το μεσοπόλεμο και κατά τη μεταπολεμική περίοδο, σε τι επίπεδο βρισκόταν σε σχέση με τις υπόλοιπες ελληνικές και ευρωπαϊκές καπνοβιομηχανίες; Πώς επέδρασε η τεχνολογία και το συγκεκριμένο επίπεδο εκμηχάνισης της παραγωγής στην οργάνωση και στον καταμερισμό της εργασίας στην καπνοβιομηχανία Ματσάγγου; Ποιοι εργάζονταν στα μηχανήματα που αναφέραμε νωρίτερα και στα συγκεκριμένα τμήματα εργασίας και τι ρόλο είχαν; Ο τεχνολογικός εξοπλισμός έπαιξε ρόλο στη διαμόρφωση των επαγγελματικών ειδικοτήτων που υπήρχαν στην καπνοβιομηχανία; Πώς διαπλέκεται ο τεχνικός και ο έμφυλος καταμερισμός εργασίας; Τι μπορεί τελικά να μας «πει» το αρχείο για αυτά τα ζητήματα;

Η ‘ανασυγκρότηση’ της εργασιακής διαδικασίας στην καπνοβιομηχανία Ματσάγγου μέσα από τα «τεκμήρια» του αρχείου.

Η εκμηχάνιση της παραγωγής στον κλάδο της σιγαροποιίας επέφερε αλλαγές στην παραγωγική διαδικασία -στον τρόπο παραγωγής τσιγάρων- και στην οργάνωση της εργασίας. Η εισαγωγή μηχανών και η σταδιακή αυτοματοποίηση της παραγωγής επέφεραν έναν ακόμα μεγαλύτερο καταμερισμό εργασίας κατά στάδια επεξεργασίας του προϊόντος και δημιούργησαν νέες επαγγελματικές ειδικότητες. Παράλληλα όμως αρκετές από τις παλιές «παραδοσιακές» θέσεις εργασίας διατηρήθηκαν και συνυπήρξαν στο εργοστάσιο με τις νέες. Σε κάθε περίπτωση η εισαγωγή της νέας τεχνολογίας δημιούργησε νέες καταστάσεις και δεδομένα. Ας δούμε όμως τα πράγματα πιο συγκεκριμένα, παρακολουθώντας τη διαδικασία παραγωγής τσιγάρων στην καπνοβιομηχανία Ματσάγγου κατά τη μεταπολεμική περίοδο.

Παρόλο που η ελληνική καπνοβιομηχανία δεν είχε συμπεριληφθεί στο «Πρόγραμμα Ανασυγκρότησης», το εργοστάσιο Ματσάγγου επεδίωξε τη χορήγηση μια σειράς δανείων (1948 Κτηματική Τράπεζα, 1953 Εθνική Τράπεζα, 1953 Κεντρική επιτροπή δανείων της Τράπεζας της Ελλάδας) προκειμένου να επεκτείνει και να εκσυγχρονίσει τις παραγωγικές του εγκαταστάσεις. Αναλυτικότερα, η διοίκηση του εργοστασίου επιθυμούσε να προμηθευτεί από το εξωτερικό τα εξής μηχανήματα: μία πετρελαιομηχανή εσωτερικής καύσεως 315 ίππων με την ανάλογη γεννήτρια, ώστε να αντικατασταθεί η υπάρχουσα πετρελαιομηχανή, η οποία λειτουργούσε από το 1930 και αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα. Δύο σύγχρονες μηχανές κατασκευής τσιγάρων μεγάλης απόδοσης, οι οποίες θα αντικαθιστούσαν τις προηγούμενες «πεπαλαιωμένες» σιγαροποιητικές μηχανές, που λειτουργούσαν πάνω από είκοσι χρόνια. Τέλος, μία μηχανή κοπής καπνού, επίσης τελευταίου τύπου και μεγάλης απόδοσης, η οποία θα αντικαθιστούσε τις πέντε υπάρχουσες καπνοκοπτικές μηχανές παλιάς τεχνολογίας.

Ωστόσο, η καπνοβιομηχανία Ματσάγγου δεν μπόρεσε να δανειοδοτηθεί με αποτέλεσμα να μην προβεί σε σημαντική ανανέωση του μηχανολογικού εξοπλισμού της. Η εκμηχάνιση της παραγωγής έτσι ήταν σχεδόν στα ίδια επίπεδα στις αρχές της δεκαετίας του 1950 με τη δεκαετία του 1930. Καθώς δεν παρατηρήθηκε σημαντική ανανέωση του εξοπλισμού -παρά μόνο το 1956 και το 1957 με την εισαγωγή ορισμένων νέου τύπου μηχανημάτων παρασκευής πακέτων και μιας φιλτρομηχανής αντίστοιχα- το συγκεκριμένο επίπεδο εκμηχάνισης φαίνεται πως διατηρήθηκε σε ολόκληρη τη δεκαετία του 1950. Προσπάθειες εκσυγχρονισμού της επιχείρησης παρατηρούνται για τελευταία φορά στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1960 όταν το εργοστάσιο περιήλθε στην ΕΤΒΑ.

Από την άλλη, ο τεχνολογικός εξοπλισμός ενός τμήματος της ελληνικής καπνοβιομηχανίας αυξήθηκε ως ένα βαθμό μεταπολεμικά, για να ανταποκριθεί στην αύξηση της παραγωγής. Οι καπνοβιομηχανίες –κυρίως του Παπαστράτου- αλλά και του Κεράνη και του Καρέλια, ανανέωσαν και εκσυγχρόνισαν τον τεχνολογικό εξοπλισμό τους. Η «Παπαστράτος», η μεγαλύτερη ελληνική καπνοβιομηχανία ανασυγκροτήθηκε κατά τη μεταπολεμική περίοδο με ανανέωση του μηχανολογικού εξοπλισμού, εκπαίδευση του προσωπικού στις νέες τεχνολογίες και εισαγωγή στην αγορά νέων «σημάτων» που αποκρίνονταν στις ανάγκες του κοινού. Παράλληλα, στα κυριότερα ευρωπαϊκά κράτη αυτή την περίοδο η παραγωγικότητα των καπνοβιομηχανιών κυμαινόταν μεταξύ των έξι και δέκα τόνων ετησίως ανά εργατοϋπάλληλο, ενώ η αντίστοιχη της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου ήταν δυο τόνοι ετησίως ανά εργατοϋπάλληλο. Η κατανομή της παραγωγής σε πολλά σήματα «μάρκες» τσιγάρων σε συσχετισμό με τη μικρή κατ’ αναλογία συνολική παραγωγή δεν επέτρεπε την αύξηση της παραγωγικότητας στα επίπεδα των καπνοβιομηχανιών

της κεντρικής Ευρώπης, σύμφωνα με τα πορίσματα των τεχνικών εκθέσεων που εντοπίστηκαν στο αρχείο της καπνοβιομηχανίας. Ας επιστρέψουμε όμως στο Ματσάγγο για να παρακολουθήσουμε την εργασιακή διαδικασία παραγωγής τσιγάρων.

Το εργοστάσιο εκτεινόταν σε τέσσερις ορόφους και καταλάμβανε δύο οικοδομικά τετράγωνα. Τα τμήματα της καπνοβιομηχανίας, που συνδέονταν άμεσα με την παραγωγική διαδικασία, ήταν τα εξής: ‘Χαρμάνια’ ή ‘Παραγωγικά Καπνά’, ‘Σιγαρομηχανές’, ‘Πακετάρισμα’, ‘Ταινιαι’ (Συσκευασία), ‘Κυτιοποιείο’ και ‘Λιθογραφείο’, ‘Δεματοποίηση’ (Αμπαλάζ). Η είσοδος στο εργοστάσιο γινόταν από μια μεγάλη στοά, η οποία ήταν κάθετη στο κεντρικό δρόμο της πόλης, όπου βρισκόταν το κτηριακό συγκρότημα του εργοστασίου. Μπαίνοντας στο εργοστάσιο συναντούσε κανείς -στο αριστερό τμήμα του ισόγειου- το χώρο που βρισκόταν η Εφορία Καπνού. Οι αρμόδιοι υπάλληλοι της Εφορίας Καπνού του κράτους παρείχαν αρχικά στην καπνοβιομηχανία άδεια μεταφοράς και κατοχής καπνού. Τα καπνά, μεταφέρονταν από τους εμπόρους στις καπναποθήκες της επιχείρησης. Μια έκθεση της ΕΤΒΑ το 1966 σημείωνε ότι η επεξεργασία στις καπναποθήκες, δηλαδή η μετατροπή του αρματοδέματος σε τόγκα, γινόταν με πρωτόγονο τρόπο. Η επιχείρηση δεν διέθετε ξεφυλιστικές μηχανές και πρέσες, που θα της επέτρεπαν να μειώσει το εργατικό κόστος και να απασχολεί μόνο εποχικό δυναμικό.

Τα καπνά μεταφέρονταν στο εργοστάσιο και ακολουθούσε το στάδιο της επιλογής και της πρόσμιξης του καπνού και ο σχηματισμός του «χαρμανιού», του μείγματος δηλαδή του καπνού που απαιτούνταν για την κάθε μάρκα τσιγάρου χωριστά. Η συγκεκριμένη διαδικασία γινόταν στο τμήμα ‘Χαρμάνια’ ή όπως αλλιώς λεγόταν ‘Παραγωγικά Καπνά’. Μετά την «χαρμανοποίηση» των καπνών, οι εργάτες μετέφεραν τα άκοπα φύλλα των καπνών στο χώρο όπου ήταν η Εφορία Καπνού, δηλαδή στο ισόγειο του εργοστασίου και εκεί γινόταν από τους αρμόδιους κρατικούς υπαλλήλους ο έλεγχός τους προκειμένου να φορολογηθούν. Στον πρώτο όροφο του εργοστασίου γινόταν επίσης η κοπή των καπνών. Με τις καπνοκοπτικές μηχανές γινόταν η κοπή των φύλλων του χαρμανιού σε λεπτές ομοιόμορφες ίνες. Ωστόσο, και σ’ αυτό το στάδιο της εργασίας οι τεχνικές εκθέσεις των εμπειρογνομόνων διαπιστώνουν σοβαρά προβλήματα, αφού η «χαρμανοποίηση» και η κοπή του καπνού διεξαγόταν «κατά τρόπο πρωτόγονο και κατ’ εξοχήν αντικοινωνικών». Στην κοπή των καπνών απασχολούνταν άνδρες εργάτες. Ο ρόλος τους ήταν ο χειρισμός και η συντήρηση των καπνοκοπτικών μηχανών. Ο χαρμανοποιημένος καπνός (το μίγμα) στη συνέχεια τοποθετούταν και παρέμενε μέσα σε ξύλινα κιβώτια προκειμένου να αποβάλει την πλεονάζουσα υγρασία του, να σιτέψει και να ολοκληρωθεί η ομοιογένειά του. Από εκεί μεταφερόταν -μέσα στα ξύλινα κιβώτια στο τμήμα των σιγαροποιητικών μηχανών, που βρισκόταν στον ίδιο όροφο.

Στο τμήμα των σιγαροποιητικών μηχανών γινόταν η τελική παρασκευή των τσιγάρων. Και σ’ αυτό το τμήμα γίνεται φανερό από την περιγραφή των εμπειρογνομόνων πως η εργασία διεξαγόταν κατά τρόπο αναχρονιστικό και με μηχανικό εξοπλισμό απαρχαιωμένο. Οι μηχανές, πλην της σιγαροφιλτρομηχανής SASSIB, ήταν ηλικίας 30-40 ετών περίπου. Υπήρχαν ακόμα στις σιγαρομηχανές γυναίκες συλλέκτριες, ενώ αυτή η εργασία σ’ όλες τις άλλες ελληνικές καπνοβιομηχανίες –και φυσικά ευρωπαϊκές- επιτυγχανόταν μέσω μηχανών. Το ίδιο ίσχυε και για τον έλεγχο ο οποίος διενεργούνταν για κάθε τσιγάρο. Έτσι απασχολούνταν προσωπικό, τόσο για τον έλεγχο όσο και για τις μεταφορές, ενώ η όλη διαδικασία διεξαγόταν αυτομάτα μόνο στις σιγαροφιλτρομηχανές. Καθώς τέλος δεν υπήρχε δυνατότητα ελέγχου της υγρασίας του περιβάλλοντος, υφίστατο ακόμη «ξυραντήριοι σιγαρέττων» γεγονός που προκαλούσε πρόσθετες εσωτερικές

μετακινήσεις των εργατών και παρακώλυε -όπως χαρακτηριστικά τονίζεται στη τεχνική έκθεση- την αποτελεσματικότητα της εργασίας. Οι εργάτριες, που δούλευαν ως «συλλέκτριες» συγκέντρωναν τα τσιγάρα και τα τοποθετούσαν σε τελάρα.

Στη συνέχεια τα τελάρα με τα τσιγάρα μεταφέρονταν από άνδρες εργάτες στο δεύτερο όροφο και αρχικά στο χώρο του στεγνωτηρίου για να αεριστούν και επιτευχθεί ο τελικός υποβιβασμός της υγρασίας. Έπειτα, έχοντας προηγηθεί μια ανάλογη παραμονή στο «ξηραντήριο», τα τσιγάρα μεταφέρονταν τελικά στο τμήμα του πακεταρίσματος, όπου εκεί γινόταν το πακετάρισμα των τσιγάρων σε διάφορους τύπους πακέτων.

Το τμήμα του πακεταρίσματος βρισκόταν στο δεύτερο όροφο της καπνοβιομηχανίας. Αναφορικά με το επίπεδο της εκμηχάνισης σ' αυτό το τμήμα της παραγωγής οι τεχνικές εκθέσεις είναι «αποκαλυπτικές». Οι μηχανές πακεταρίσματος (σε κυτία αμερικανικού τύπου) και οι σχετικές σελλοφανέζες ήταν σύγχρονες, αλλά δεν ήταν συνδεδεμένες με τις σελλοφανέζες, με αποτέλεσμα τη σπατάλη εργατικών χεριών, για αυτό απαιτούνταν εξορθολογισμός της εργασιακής διαδικασίας, π.χ μια εργάτρια για τη συλλογή των πακέτων και την τοποθέτησή τους εντός κασσελών κατά την έξοδο από την πακεταριστική μηχανή και άλλη εργάτρια για τη φόρτωση της σελλοφανέζας. Οι δύο μηχανές, θεωρούσαν οι τεχνικοί, θα μπορούσαν να συνδεθούν ώστε να συλλειτουργούν αυτομάτως. Η συσκευασία κατά την έξοδο των πακέτων από τις σελλοφανέζες σε πάκα των δέκα πακέτων γινόταν χειρωνακτικά, ακριβώς όπως πριν τριάντα χρόνια. Και το πακετάρισμα των σιγαρέτων φίλτρων σε κλασσικά κυτία διεξάγονταν αποκλειστικά χειρωνακτικά. Απασχολούνταν για το σκοπό αυτό εβδομήντα περίπου εργάτριες και το κόστος της παραγωγής -σύμφωνα με τις τεχνικές εκθέσεις- καθίστατο υπερβολικό.

Στον τρίτο όροφο του εργοστασίου βρισκόταν το κυτιοποιείο και το λιθογραφείο. Στο τμήμα του κυτιοποιείου κατασκευάζονταν τα διάφορα πακέτα τσιγάρων ενώ στο λιθογραφείο γινόταν η εκτύπωση σχεδίων και κειμένων πάνω στα πακέτα των τσιγάρων. Η κατασκευή των πάκων των δέκα πακέτων γινόταν χειρωνακτικά- μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1950- και αποκλειστικά από γυναίκες εργάτριες. Η κοπή και η χάραξη των εν λόγω πάκων γινόταν σε παλιές χαρακτηριστικές μηχανές και όχι σε σύγχρονες υψηλής παραγωγής (τύπου BOBST) με αποτέλεσμα τη σπατάλη εργατικών χεριών, όπως συμπεραίνει τεχνική έκθεση. Επίσης, ένα τμήμα των κλασσικών πακέτων κατασκευαζόταν σε μεμονωμένες μηχανές και όχι στο κυτιοποιητικό συγκρότημα. Η είσοδος των μηχανών στο τμήμα του κυτιοποιού – ήδη από τη δεκαετία του 1920- επέφερε αλλαγές στην εργασιακή διαδικασία και φαίνεται πως απείλησε τη θέση των εργατριών σε αυτό το τμήμα. Πολλές εργάτριες του τμήματος κυτιοποιού φαίνεται πως με την εκμηχάνιση της παραγωγής είτε έχασαν τη δουλειά τους είτε «αποειδικεύτηκαν» πλήρως. Ωστόσο, η κατάσταση αυτή δεν ίσχυε για όλες. Αντίθετα, ένα μέρος των εργατριών απασχολήθηκαν σε νέα πόστα, αποκτώντας νέες «ειδικότητες», όπως για παράδειγμα 'εργάτριες συγκροτημάτων', 'εργάτριες χαρακωτικών μηχανών', 'επικολλήσεως λαιμών και καπακώματος κυτίων', ειδικότητες που τις συναντάμε από την περίοδο του Μεσοπολέμου μέχρι και το τέλος λειτουργίας της επιχείρησης.

Το τελευταίο στάδιο της εργασιακής διαδικασίας ήταν η συγκέντρωση και δεματοποίηση των γεμισμένων πακέτων τσιγάρων. Τα πακέτα των τσιγάρων συγκεντρώνονταν και συσκευάζονταν σε δέματα του ενός ή του μισού κιλού και τοποθετούνταν σε ξύλινα ή σε πολύ χοντρά χάρτινα κιβώτια. Αυτή η εργασία γινόταν στο τμήμα της δεματοποίησης στον τρίτο όροφο. Στη συνέχεια, τα κιβώτια κατέβαιναν με τον ανελκυστήρα που διέθετε η καπνοβιομηχανία στο ισόγειο και συγκεντρώνονταν στο τμήμα «αμπαλαζ». Τέλος, από εκεί είτε οδηγούνταν στις

αποθήκες ή φορτώνονταν αμέσως σε φορτηγά, με τα οποία διοχετεύονταν στις κατά τόπους αντιπροσωπείες της επιχείρησης και μέσω αυτών στην αγορά.

Συμπεράσματα-υποθέσεις εργασίας

Ανακεφαλαιώνοντας λοιπόν τις συνοψίσουμε ορισμένες σκέψεις και υποθέσεις γύρω από τα ζητήματα που τέθηκαν, τα οποία αφορούσαν στην οργάνωση της εργασίας στην καπνοβιομηχανία Ματσάγγου και πιο συγκεκριμένα στη σχέση του τεχνολογικού εξοπλισμού της επιχείρησης και καταμερισμού εργασίας και της διαμόρφωσης ειδικοτήτων.

Ο τεχνολογικός εξοπλισμός της βολιώτικης καπνοβιομηχανίας δεν ανανεώθηκε ουσιαστικά κατά τη μεταπολεμική περίοδο κυρίως επειδή η επιχείρηση δεν μπόρεσε να δανειοδοτηθεί. Η εκμηχάνιση της παραγωγής έτσι ήταν σχεδόν στα ίδια επίπεδα στις αρχές της δεκαετίας του 1950 με τη δεκαετία του 1930. Από την άλλη, ο τεχνολογικός εξοπλισμός ενός τμήματος της ελληνικής καπνοβιομηχανίας αυξήθηκε ως ένα βαθμό μεταπολεμικά, για να ανταποκριθεί στην αύξηση της παραγωγής.

Η χρήση της τεχνολογίας στην καπνοβιομηχανία Ματσάγγου δεν αφορούσε μόνο στους άνδρες ούτε οι νέες θέσεις εργασίας που δημιουργήθηκαν με την εκμηχάνιση προορίζονταν αποκλειστικά για αυτούς. Στις μηχανές απασχολούνταν τόσο άνδρες όσο και γυναίκες. Όμως υπήρχε σαφής διαφοροποίηση και διαχωρισμός μεταξύ των δύο φύλων, όσον αφορά στη σχέση των ανδρών και των γυναικών με τη τεχνολογία και τους ρόλους που ανέλαμβαναν στην εργασιακή διαδικασία.

Η εισαγωγή των μηχανημάτων σε ορισμένες περιπτώσεις δεν εξάλειψε τόσο τις «ειδικότητες» και τις δεξιότητες αλλά μάλλον φαίνεται πως σε αρκετές περιπτώσεις τις επανατοποθέτησε. Στην καπνοβιομηχανία διατηρήθηκαν παραδοσιακές ειδικότητες –π.χ. πακεταρίστριες-, ενώ παράλληλα αναδείχθηκαν νέες, (χειριστές σιγαροποιητικών και κυτιποποιητικών μηχανών). Οι νέες ειδικότητες μετατόπισαν τις ήδη υπάρχουσες, δημιουργώντας νέες ιεραρχίες εντός του συστήματος παραγωγής. Το ερώτημα είναι ποιοι απασχολήθηκαν στις ‘καλύτερες’ θέσεις –από πλευράς αμοιβής και κύρους- και ποιοι στις θεωρητικά ‘δευτερεύουσες’ και ‘βοηθητικές’.

Οι καλά αμειβόμενες θέσεις ήταν πολύ λίγες και αφορούσαν σε ένα μικρό μέρος του ανδρικού εργατικού δυναμικού. Όπως προκύπτει από τους μισθολογικούς καταλόγους του αρχείου- που για λόγους οικονομίας του χρόνου δεν ήταν δυνατό να παρουσιαστούν σ’ αυτή την ανακοίνωση- το ύψος του ημερομισθίου –τουλάχιστον στα ανδρικά ημερομίσθια – διαμορφωνόταν σε σημαντικό βαθμό με βάση την ιεραρχία που δημιουργούταν από τις ειδικότητες. Οι εργαζόμενοι με τεχνογνωσία ήταν οι πλέον ειδικευμένοι στο εργοστάσιο και πέρα από τη μισθολογική υπεροχή τους θα λέγαμε πως ασκούσαν σημαντική εξουσία σε όσους και όσες εξαρτιόνταν από τις γνώσεις τους. Αντίθετα, όσοι στερούνταν ειδικών τεχνικών γνώσεων απασχολούνταν σε εργασίες που θεωρούνταν βοηθητικές και δευτερεύουσες και αμείβονταν χαμηλότερα.

Η γυναικεία εργασία ωστόσο δεν ήταν αδιαφοροποίητη στο σύνολό της. Υπήρχαν αντιθέσεις στο εσωτερικό της που αφορούσαν στο είδος της εργασίας, στις ειδικότητες και στο ύψος της αμοιβής της. Η έννοια της ‘ειδίκευσης’, που αφορά στη γυναικεία εργασία στην καπνοβιομηχανία δεν συνδεόταν με τεχνικές γνώσεις αλλά με τη δεξιοτεχνία και την ικανότητα των εργατριών να εργάζονται όσο το δυνατό πιο γρήγορα και αποτελεσματικά. Αυτή η ‘ικανότητα’ καθόριζε και διαφοροποιούσε και το ύψος της αμοιβής της κάθε εργάτριας. Έχει υποστηριχτεί τόσο από τη διεθνή όσο και από την ελληνική ιστοριογραφία ότι η ειδίκευση καθορίζει τους μισθούς και την ιεραρχία στο εσωτερικό της εργασίας, προσδίδοντας οικονομικά οφέλη και κύρος και αποτελεί συστατικό στοιχείο της ταυτότητας του εργάτη.

Θα μπορούσε λοιπόν να υποθέσει κανείς πως και για την περίπτωση της σιγαροποιίας, οι έννοιες «ειδικευμένη» και «ανειδίκευτη» εργασία ήταν κοινωνικά κατασκευασμένες. Η γυναικεία απασχόληση στον κλάδο αφορούσε σε εργασίες που θεωρούνταν δευτερεύουσες και «ανειδίκευτες», ενώ αντίθετα η έννοια της «εξειδίκευσης» ήταν αποκλειστικά συνδυασμένη με την ανδρική εργασία. Θα συμπληρώναμε, ωστόσο, πως όσον αφορά γενικότερα σε θέματα 'ειδίκευσης' θα πρέπει να μας απασχολεί κυρίως το ερώτημα ποιος «είχε δικαίωμα» να εξειδικευθεί, ποιος δηλαδή μπορούσε να αποκτήσει ειδίκευση και με τι τρόπο.

Κλείνοντας, το αρχείο της «Καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου» βρίσκεται στο στάδιο της τελικής ταξινόμησης και επεξεργασίας. Ωστόσο, η προσπάθεια 'συγκέντρωσης' και αξιοποίησης του αρχείου μιας επιχείρησης, που λειτούργησε σχεδόν επί έναν αιώνα, βρίσκεται αντιμέτωπη με μια σειρά διαφορετικών προβλημάτων. Εκτός του 'ειδικού' προβλήματος της διαρκούς και συστηματικής διαφύλαξης και της συντήρησης του, που θα πρέπει να ληφθεί πολύ σοβαρά υπόψη, θα επισημάνω μία παράμετρο που αφορά στην ποιοτική ανάλυση του αρχειακού υλικού και πιο συγκεκριμένα στο είδος των τεκμηρίων.

Υπάρχουν τεκμήρια όπως τα δελτία μητρώου του προσωπικού που παράγονται με ακανόνιστο τρόπο: συντάσσονται συνήθως κατά την πρόσληψη του εργαζόμενου, ενημερώνονται ή συμπληρώνονται κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής ζωής του και 'κλείνουν' κατά την απόλυση ή την αποχώρηση του από το εργοστάσιο. Αντίθετα, άλλα τεκμήρια παράγονται με πιο συστηματικό τρόπο ή, καλύτερα μάλλον, σε τακτά και συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα, όπως για παράδειγμα οι μισθολογικοί κατάλογοι και οι τεχνικές εκθέσεις.

Σε κάθε περίπτωση θεωρώ πως θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η ανάγκη-αιτία παραγωγής των διάφορων τεκμηρίων. Ποιες σκοπιμότητες μπορεί να εξυπηρετεί η συγκρότηση τεκμηρίων πέρα από τις νόμιμες υποχρεώσεις ή τις οικονομικές ανάγκες της επιχείρησης για την τήρηση αρχείου; Πως συγκροτείται σε κάθε δεδομένη χρονική περίοδο το 'αρχείο' και από ποιους; Τι καταγράφεται κάθε φορά και τι 'αποσιωπάται' από αυτό;

Ευχαριστώ